

Aleksandra Jędrzysek-Geisler, Marcin B. Jurczyk

Poziom lęku i agresji u osób pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności oraz recydywistów penitencjarnych

The level of aggression and anxiety among jailed for the first time and among the group of recidivists

Wysoki poziom oraz różnorodność zachowań agresywnych prezentowanych wśród osób przestępczych przebywających w zakładach karnych zmusza do ciągłej analizy tego zjawiska. Dlatego też celem empirycznej analizy uczyniono zbadanie poziomu agresywności i lęku u osób pierwszy raz karanych oraz u recydywistów. Próbę badawczą stanowiło 106 osadzonych mężczyzn – 60 recydywistów i 46 pierwszy raz karanych. Badanie przeprowadzono za pomocą Kwestionariusza agresji A.H Bussa i M. Perryego (polska adaptacja L. Kirwil) oraz Inwentarza stanu i cech lęku STAI autorstwa C.D. Spielbergera, R.L. Gorsucha, R.E. Lushenea (polska adaptacja C.D. Spielberger, J. Strelau, M. Tysarczyk, K. Wrześniewski). Analiza danych wykazała istotne statystycznie różnice między poziomem agresji fizycznej, werbalnej oraz agresji ogólnej w obu grupach. Ci, którzy byli osadzeni po raz pierwszy charakteryzowali się istotnie wyższym poziomem tych zmiennych. Względem poziomu lęku, gniewu i wrogości nie ujawniono różnic w obu grupach. Stwierdzono również istotną korelację lęku i agresji fizycznej.

Osadzeni po raz pierwszy przejawiają istotnie wyższy poziom agresji fizycznej, werbalnej oraz ogólnej. Nie ma różnic w poziomie lęku, gniewu i wrogości wśród badanych grup. Poza tym poziom lęku jest w zależności z poziomem agresji fizycznej. Na podstawie wyników można sądzić, że konieczne wydaje się w pierwszej kolejności objęcie procesem resocjalizacji wspomaganym treningami zastępowania poziomu agresywności osób pierwszy raz karanych, tak aby okres pobytu w placówce resocjalizacyjnej

już na samym początku mógł się przyczynić do stworzenia homeostazy pomiędzy więźniem a personelem więziennym.

Słowa kluczowe: recydywista, przestępczość, agresja, lęk, zakład karny, niedostosowanie społeczne.

The high level and variety of aggressive acts presented among people of crime who serve time in prison, forces the constant analysis of this phenomenon. That's why the empiric aim of the study was to examine the levels of aggressiveness and anxiety among people, imprisoned for the first time and recidivists. Research sample consisted of 106 jailed men - 60 recidivists and 46 jailed for the first time. The study was conducted using aggression questionnaire A.H. Buss and M. Perry, Polish adaptation C.D. Spielberger, J. Strelau, M. Tysarczyk, K. Wrześniewski. The analysis of the data collected pointed out statistically relevant differences among the levels of physical aggression, verbal aggression and general aggression in both groups. The first time jailed are characterized by significantly higher levels of those variables. In regard to the level of anxiety, anger and hostility no differences had been spotted. What's more significant correlation between anxiety and physical aggression had been confirmed.

The first time jailed display significantly higher level of physical, verbal and general aggression. There are no differences in the level of anxiety, anger and hostility among studied groups. Although the level of anxiety is dependent on the level of physical aggression. Based on the data, it can be concluded that it's necessary to embrace resocialization supported by training of replacing the level of the aggressiveness level among first time imprisoned people, so that the time of their imprisonment could be the factor to create homeostasis between the prisoner and prison's staff from the very beginning.

Key words: recidivist, crime, aggression, anxiety, correctional facility, social maladjustment.

Wprowadzenie

Przestępczość jest w swojej istocie zjawiskiem społecznym. Stąd w Polsce badania nad przestrzennymi aspektami przestępczości mają swoje

korzenie w pracach socjologicznych. Cechą polskiej przestępczości jest bardzo duże zróżnicowanie przestrzenne zarówno pod względem liczby przestępstw stwierdzonych, jak i wskaźników natężenia przestępczości¹. Zwróćmy uwagę na definicję przestępczości zaproponowaną przez Monikę Szpringer, według której „przestępczość to zbiór czynów zabronionych przez ustawę pod groźbą kar, które to czyny popełnione zostały na obszarze danej jednostki terytorialnej w danym czasie”². Podążając w kierunku wyjaśnienia terminologicznego zaproponowanego przez Julię Zygmunta, należy wskazać w pierwszej kolejności na pewne niezgodności terminologiczne związane z nazewnictwem osób odbywających powtórny karę więzienia. Jak wskazuje autorka w literaturze przedmiotu, oprócz pojęć „recydywa” i „recydywista” używane są terminy pokrewne, takie jak: „recydywizm”, „przestępczość wielokrotna”, „przestępczość intensywna”, „przestępczość chroniczna”, „kariera kryminalna”. „Recydywa pochodzi od łacińskiego słowa *recedere*, co oznacza ponownie wpadać”³. Uogólniając, można stwierdzić, że z przestępczością dorosłych, jak i nieletnich, nierozłącznie związane jest pojęcie niedostosowania społecznego, którego – jak podkreśla Marek Konopczyński – „jedną z głównych przyczyn nieprzystosowania społecznego, rozumianego jako tożsamościowe indywidualne i społeczne konsekwencje wadliwego procesu uspołecznienia, są występujące środowiskowe i osobowościowe blokady rozwojowe”⁴.

Tak więc przyczyn skłonności do popełniania przestępstw poszukuje się w czynnikach zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Te pierwsze to wszelkie okoliczności zmuszające jednostkę do popełnienia czynu karalnego, tj. brak wystarczających środków finansowych, brak zatrudnienia, funkcjonowanie w środowisku przejawiającym zwiększoną agresję. Natomiast czynniki wewnętrzne to te, które powodują, że osoba samodzielnie poszukuje dodatkowej stymulacji, wrażeń – i z tego względu chętniej angażuje się w konflikty z prawem. Właśnie wśród czynników wewnętrznych jako element predysponujący do popełniania przestępstw wskazuje się

¹ S. Mordwa, *Struktura i typologia przestrzenna przestępczości w Polsce – przykład wykorzystania walidacji liczby skupień w metodzie k-średnich*, „Acta Universitatis Lodzianensis Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2012, nr 12, s. 89-110.

² M. Szpringer, *Profilaktyka społeczna. Rodzina, szkoła, środowisko lokalne*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004, s. 27.

³ J. Zygmunt, *Prawne modele zwalczania powrotności do przestępstwa w polskim prawie karnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2008, nr 2, s. 223-241.

⁴ M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Impuls, Kraków 2014, s. 16.

zaburzoną zdolność w zakresie odbioru, kategoryzacji, rozumienia czy też radzenia sobie ze stanami emocjonalnymi⁵.

Rodzaje zachowań agresywnych i lękowych

Obszerna literatura zarówno teoretyczna, jak i empiryczna poświęcona agresji prezentuje wiele definicji tego pojęcia⁶. Na przykład według Philipa G. Zimbardo agresja to „zachowanie fizyczne lub słowne z zamiarem wyrządzenia krzywdy lub zniszczenia”⁷. Zjawisko agresji, według Adama Frączka, można ujmować w kontekście interpersonalnym. Autor czynności agresywne definiuje jako „czynności podejmowane i realizowane przez podmiot wobec innych ludzi (konkretnej osoby, grupy), tak zorganizowane, iż ich następstwem jest szkoda, utrata cenionych społecznie wartości, cierpienie i ból”⁸. Wśród różnorodności podziałów zachowań agresywnych najczęściej można spotkać m.in. agresję konstruktywną i destruktywną⁹; gniewną i instrumentalną¹⁰; indywidualną lub grupową, autoagresję¹¹; bezpośrednią i przemieszczoną¹²; agresję interpersonalną, słowną i fizyczną¹³; reaktywną i proaktywną¹⁴; dla przyjemności, zabawową, seksualną, psychiczną oraz zaniechanie pomocy¹⁵.

Jak sugeruje Jan M. Stanik, problematyka lęku omawiana jest w wielu opracowaniach naukowych. Owa wielość terminologiczna i znaczeniowa związana jest z różnymi orientacjami teoretycznymi. Na przykład w koncepcji psychoanalitycznej Zygmunta Freuda lęk jest rozumiany jako

⁵ A. Nowogrodzka, *Zdolność do rozpoznawania emocji i odczuwania empatii u osób popełniających przestępstwa*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2014, nr 23, s. 8.

⁶ J.M. Wolińska, *Agresywność młodzieży - problem indywidualny i społeczny*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010, s. 13.

⁷ P.G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1999, s. 719.

⁸ A. Frączek, *Studia nad uwarunkowaniami regulacją agresji interpersonalnej, sprawozdanie z badań i rozprawy*, PAN, Wrocław 1986, s. 12.

⁹ K. Kmiecik-Baran, *Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, PWN, Warszawa 1999, s. 21.

¹⁰ A. Buss, *The psychology of aggression*, John Wiley and Sons, London 1961; Z. Bartkowicz, *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena resocjalizowanych nieletnich a ich przestępczość w okresie dorosłości*, UMCS, Lublin 2013, s. 16-17.

¹¹ Z. Skorny, *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*, PWN, Warszawa 1968, s. 161.

¹² A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Impuls, Kraków 2012, s. 16.

¹³ A. Frączek, Czynności agresywne jako przedmiot studiów eksperymentalnej psychologii społecznej, [w:] A. Frączek (red.), *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*, PAN, Wrocław 1978.

¹⁴ J.K. Gierowski, J. Grygoruk, *Psychopathy and narcissism vs. the emotional and instrumental value of aggression and auto-aggression among recidivists*, “Problems of Forensic Sciences” 2012, nr 89, s. 33.

¹⁵ A. Jaworska, op. cit., s. 17.

nieprzyjemny stan emocjonalny związany z subiektywnie odczuwanym zagrożeniem generowanym przez konflikt id z superego. Natomiast w koncepcji Alfreda Adlera (1986) źródłem lęku jest poczucie mniejszej wartości, powstałe w rezultacie niepowodzeń na drodze dążenia do mocy. Według Karen Horney (1987) lęk jest emocjonalną reakcją na niebezpieczeństwo, stanem nieokreślonej (dolegliwej subiektywnie) niepewności. W koncepcjach neobehawiorystycznych lęk ujmowany jest jako strach, którego źródło jest niejasne, strach zaś to dolegliwe dla podmiotu przeżycie wywołane bodźcem jasno percypowanym (fizycznym lub słownym). Psychologiczno-humanistyczna koncepcja lęku upatruje człowieka jako zdeterminowanego koniecznością dokonywania wyborów, która generuje lęk z powodu rezygnacji z własnej autentyczności, ale zyskuje spokój. Tezą podstawową, jak podkreśla J.M. Stanik (2013), tejże orientacji jest konstatacja filozoficzna o wszechobecności lęku w życiu człowieka¹⁶.

Krystyna Ostrowska (2014), powołując się na stanowisko W.A. Arrindella i współpracowników, podkreśla, że autorzy ci prześledzili 25 różnych badań dotyczących lęku, w wyniku czego uzyskali 194 elementy, które określili składowymi czterech czynników emocji strachu/lęku. Na pierwszy czynnik określony lękiem dotyczącym wydarzeń lub sytuacji interpersonalnych składają się: lęk przed krytyką, interakcjami społecznymi, odrzuceniem, konfliktami, oceną, agresją interpersonalną, widokiem aktów seksualnych i scen agresywnych¹⁷.

W literaturze znaleźć można różnorodne podziały lęku, wyróżnione najczęściej ze względu na typ sytuacji zagrażających a stanowiących źródło lęku. Przykładem może być tu klasyfikacja Antoniego Kępińskiego wyróżniająca lęk powstający w sytuacjach interpersonalnych stwarzających zagrożenie dla ego. A. Kępiński (2012) wyróżnił następujące rodzaje przeżyć lękowych pod względem genetycznym, dzieląc je na cztery grupy: lęk biologiczny, lęk społeczny, lęk moralny, lęk dezintegracyjny.

Lęk biologiczny (egzystencjalny) może wiązać się z poczuciem zagrożenia pierwszego lub drugiego prawa biologicznego (tj. zachowania życia własnego i życia gatunku). W przypadku zagrożenia prawa zachowania własnego życia niebezpieczeństwo może pochodzić z zewnątrz (ze świata otaczającego) lub od wewnątrz (z wnętrza ustroju). W pierwszym

¹⁶ J.M. Stanik, *Psychologia sądowa*, PWN, Warszawa 2013, s. 101.

¹⁷ K. Ostrowska, *Ukryty lęk jako źródło zaburzeń w społecznym funkcjonowaniu jednostki*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2014, nr 23, s. 142.

przypadku lęk jest przedmiotowy¹⁸. Lęk społeczny odgrywa ważną rolę w przystosowaniu się do norm życia społecznego. Lęk ten nie może jednak hamować tendencji do ekspansji w świat społeczny, w coraz to nowe grupy społeczne, natomiast powinien działać hamująco na struktury czynnościowe niedopuszczalne w życiu społecznym, a budzić te, które są przez grupę aprobowane¹⁹. Lęk moralny, jak podkreśla A. Kępiński, byłby swoistą karą za naruszenie porządku moralnego; wewnętrzny spokój i poczucie ładu wewnętrznego byłyby nagrodą za utrzymanie tego porządku²⁰. Z kolei lęk dezintegracyjny jest tym rodzajem lęku, który musimy prawie bez przerwy w sobie pokonywać. Życie bowiem jest ustawiczną zmiennością; każda zmiana wywołuje niszczenie tego co było, a niszczenie wyzwala uczucie lęku. Lęk dezintegracyjny, jak podkreśla A. Kępiński, podobnie jak inne rodzaje lęku, ma u źródła swej genezy śmierć. Jest to jednak śmierć twórcza, po której musi narodzić się nowe życie, śmierć dla tego życia jest konieczna²¹.

Rola agresji i lęku w rozwoju kariery przestępczej

Pomimo długiej historii badań nad problematyką agresji u osób naruszających porządek prawny wciąż brak jednoznacznych rozstrzygnięć dotyczących zmiennych osobowościowych, które mogą nasilać skłonność jednostki do reagowania agresją lub autoagresją (Gierowski, Grygoruk, 2012).

Również A. Kępiński analizował związek między lękiem a agresją. W monograficznej pracy pt. *Lęk* napisał, że „agresja idzie w parze z lękiem, stanowi ona jednocześnie antidotum na lęk. W agresji bowiem człowiek wychodzi z lękowej pozycji zaszczucia i maksymalnego skurczenia się własnej czasoprzestrzeni, ze wściekłością i rozpaczą uderza w świat otaczający”²².

Jak podkreśla K. Ostrowska – „badacze orientacji psychoanalitycznej zwracają uwagę, że jedną z możliwych przyczyn popełniania czynów karalnych o charakterze agresywnym (przeciwko życiu i zdrowiu) jest

¹⁸ A. Kępiński, *Lęk*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2012, s. 236.

¹⁹ Ibidem, s. 135 i nast.

²⁰ Ibidem, s. 81 i nast.

²¹ Ibidem, s. 246 i nast.

²² Ibidem, s. 295.

wyparty ze świadomości lęk, który jednak pełni funkcję motywacyjną i ukierunkowuje na zachowania obronne. Tym samym przyjmują także, że ujawnienie źródeł lęku, wydobyć go ze sfery nieświadomej i podjęcie działań zmierzających do wypracowania innych niż mechanizm wyparcia czy zaprzeczania sposobów reagowania na zagrożenie lub zmiana kontekstu środowiskowego doprowadzi do likwidacji lęku i agresji”²³.

Przypuszcza się, że agresja może być uwarunkowana niskim poziomem rozwoju poznawczego. Badania wykazały, że u sprawców zabójstw występuje niski poziom tzw. „zręczności życiowych” umożliwiających konstruktywne rozwiązywanie trudnych sytuacji społecznych, tj. niski poziom rozwoju poznawczego, moralnego, emocjonalnego oraz podleganie negatywnym wpływom socjalizacyjnym²⁴.

Prowadzone w grupie zabójców badania psychologiczne wskazują, że lęk odgrywa poważną rolę w etiologii agresywnego i przestępczego zachowania niemal u wszystkich badanych. Towarzyszy on motywom bezpośrednim, niezależnie od ich racjonalnego czy irracjonalnego charakteru. Motywacyjna rola lęku i jego związek z przestępstwem pozostaje w zależności pomiędzy agresją a pogotowiem lękowym (wyznacznikiem lękowym), jak i psychologiczną analizą sytuacji kryminogennej. Zatem stany lękowe, jak również agresywne zachowania przestępcze wraz z ich ilościowym i jakościowym zróżnicowaniem, zależą będą od czynników sytuacyjnych oraz zmiennych osobowościowych i psychopatologicznych. Szczególne miejsce zajmuje tu lęk będący reakcją na stres psychologiczny. W grupie badanych zabójców właśnie lęk generuje wzmożone poczucie braku bezpieczeństwa, ogólną słabość mechanizmów obronnych i wysoki poziom wrogości²⁵.

Mieczysław Ciosek (2001) podobnie odnosi się do wyników badań, które uzyskał J. Sikora (1973) w kwestii zaburzeń emocjonalnych występujących u więźniów, gdzie m.in. uzyskane dane empiryczne co do 35 osadzonych, w tym 22 recydywistów, wykazały obecność objawów nerwicowych u wszystkich więźniów. Stwierdzono, że podstawową cechą ich obrazu emocjonalnego był proces neurotycznego zahamowania przeżywania uczuć przez ich wypieranie z pola świadomości i tłumienie,

²³ K. Ostrowska, op. cit., s. 144.

²⁴ J. Florczykiewicz, *Poczucie marginalności osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, nr 22, s. 160.

²⁵ J. Heitzman, *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 63.

co w efekcie prowadziło do powstania patologicznego lęku. Proces ten o mniejszym lub większym nasileniu wystąpił u wszystkich badanych osób. Objawy opozycji, buntu i agresji o różnym nasileniu i ukierunkowaniu stwierdzono u 74% badanych, a w 97% przypadków – lęk i czynności obronne²⁶.

J. Malina słusznie zauważa, że „(...) wysoki poziom agresji w relacjach między więźniami niekorzystnie wpływa na proces resocjalizacji – albo obniżając jego skuteczność, albo go uniemożliwiając. Stosownie do przepisu art. 2 ust. 2 pkt 2-3 ustawy z dnia 09.04.2010 r. o Służbie Więziennej zapobieganie przemocy jest jednym z najważniejszych zadań personelu więziennego²⁷”. Anna Chmielewska-Hampel oraz Małgorzata Wawrzyniak (2009) sugerują, że „izolacja więzienna to również życie w poczuciu zagrożenia i niemożność przewidywania sytuacji, co deprawuje jedną z najważniejszych potrzeb jednostki – potrzebę bezpieczeństwa, w konsekwencji prowadząc do nasilenia emocji lęku²⁸”.

Jak wskazuje Andrzej Augustynek (2015), powołując się na J. Dollarda i innych (1939), iż właśnie ci autorzy wykryli ciekawą zależność: im silniejsze jest powstałe w wyniku frustracji pobudzenie do agresji, tym bardziej prawdopodobne jest ukierunkowanie agresji bezpośrednio na źródło frustracji. Zależność ta ulega modyfikacji, gdy podmiot antycypuje występowanie kary za zaatakowanie źródła frustracji. Antycypacja prowadzi do zahamowania ataku, jednocześnie natężenie zahamowanej agresji nie słabnie, lecz przeciwnie – narasta jeszcze bardziej. Zahamowanie agresji można traktować jako dodatkową frustrację, która zgodnie z podstawowym założeniem teorii frustracji zwiększa zwrótnie stopień pobudzenia do agresji²⁹.

Zwróćmy uwagę, iż w warunkach zakładu penitencjarnego na osoby odbywające karę pozbawienia wolności działają liczne sytuacje stymulujące konflikty, a mianowicie:

- w poglądach osadzonych rozbieżność celu uwięzienia,
- deprivacyjny charakter więzienia,
- podkultura dewiacyjna typu penitencjarnego,

²⁶ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, PWN, Warszawa 2001.

²⁷ J. Malina, *Agresja i przemoc w środowisku osób pozbawionych wolności na przykładzie zakładów karnych w Wojkowicach i w Herbach*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, nr 80, s. 26.

²⁸ A. Chmielewska-Hampel, M. Wawrzyniak, *Depresja, lęk i nadzieja podstawowa u osób odbywających karę więzienia*, „Psychologia Jakości Życia” 2009, nr 8(1), s. 46; za: S. Przybyliński, *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarniej*, Impuls, Kraków 2006.

²⁹ A. Augustynek, *Psychopatologia człowieka dorosłego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015, s. 70.

- problemy z naznaczeniem społecznym więźnia,
- konflikt ról między personelem a osadzonymi³⁰.

Osoby badane

Badaniami zostało objętych 106 osadzonych, w tym 60 recydywistów z Zakładu Karnego w Sztumie i 50 pierwszy raz karanych z Zakładu Karnego w Malborku. Ostatecznie, ze względu na brak danych od 4 osób, dokonano analizy 60 testów recydywistów i 46 pierwszy raz karanych. Średni wiek respondentów wyniósł 34,16 lat (SD=13,18).

Metodologia badań

Celem empirycznej analizy było zbadanie poziomu agresywności i lęku u osób pierwszy raz karanych oraz u recydywistów. Do tego celu wykorzystano Kwestionariusz agresji A.H. Bussa i M. Perryego³¹ (Buss-Perry Aggression Questionnaire Scale, AQ), w polskiej adaptacji Lucyny Kirwil, służący do oceny stopnia nasilenia agresywności oraz form w jakich jest przejawiana, w polskiej adaptacji Lucyny Kirwil.

„Kwestionariusz ten pozwala na ocenę stopnia ogólnego nasilenia poziomu agresywności (AQ), a także nasilenia form agresji fizycznej (AQ_AF, 9 itemów), agresji werbalnej (AQ_AW, 5 itemów), gniewu (AQ_GN, 7 itemów) i wrogości (AQ_WR, 8 itemów)”³².

Jak podkreśla Józef K. Gierowski oraz Justyna Grygoruk – Kwestionariusz agresji A.H. Bussa i M. Perryego jest najpopularniejszym obecnie narzędziem służącym do pomiaru agresji u osób odbywających karę pozbawienia wolności, którego podstawą jest koncepcja agresji tych autorów z 1992 r. Opiera się ona na teorii z 1957 r. (opracowali ją A.H. Buss i A. Durkee), która była przez wiele lat najpopularniejszym ujęciem i metodą badania agresji. Mimo licznych analiz, jakie przeprowadzono od tego czasu, teoria A.H. Bussa związana z istotą agresji w zasadzie

³⁰ T.J. Wach, *Profilaktyka i resocjalizacja nieletnich zagrożonych uzależnieniem od środków psychoaktywnych*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2014, s. 198.

³¹ A.H. Buss, M. Perry, *The Aggression Questionnaire*, “Journal of Personality and Social Psychology” 1992, nr 63(3), s. 452-459.

³² Ł. Barwiński, J.K. Gierowski, *Psychopathy against risk factors of violence in juvenile boys and girls*, “Problems of Forensic Sciences” 2009, nr 78, s. 201.

nie uległa zmianie. Autor ten w swojej koncepcji definiuje agresję jako jednostkowy czyn oraz jako stałą właściwość przejawiającą się w skłonności do zachowań agresywnych. Agresję rozumianą jako czyn ujmuje w kategoriach reakcji dostarczającej innemu organizmowi szkodliwych bodźców. Natomiast agresję rozumianą jako indywidualną dyspozycję do agresywnego zachowania się utożsamia z agresywnością i opisuje jako trwałą właściwość jednostki determinującą częste manifestowanie agresji w zachowaniu. Według koncepcji A.H. Bussa i M. Perryego, o tym czy jednostka będzie przejawiała agresywne skłonności decydują wcześniejsze doświadczenia osoby (jak frustracja, negatywne bodźce czy trudne sytuacje związane z doświadczaniem przemocy lub krzywdy), wzmocnienia reakcji agresywnych (związane ze spadkiem napięcia po ujawnieniu agresji, eliminacją źródła frustracji czy zaspokojeniem własnych potrzeb), obserwowanie zachowań agresywnych u innych (i uczenie się przez naśladownictwo) oraz wzmocnienia społeczne związane z aprobatą grupy, która dostarcza wzorów agresywnych reakcji. A.H. Buss i M. Perry przypisywali także dużą rolę w ujawnianiu zachowań agresywnych wrodzonym dyspozycjom biologicznym jednostki, zwłaszcza określonym cechom temperamentu. Koncepcja agresji A.H. Bussa proponuje rozgraniczenie zewnętrznej reakcji agresji (przejawianej czynnie w stosunku do konkretnych osób) od reakcji wyrażającej się w formie wypowiedzi słownych i polegającej na przyjęciu zgeneralizowanej, negatywnej i podejrzliwej postawy w stosunku do otoczenia, którą określa jako wrogość. Ponadto autor ten traktuje reakcje emocjonalne (gniew) jako zmienne wpływające na przebieg zachowania agresywnego. A.H. Buss wymienia więc trzy terminy odnoszące się do trzech aspektów agresywnego zachowania – reakcję zewnętrzną (agresję), postawę (wrogość) i reakcję emocjonalną (gniew). Zgodnie z koncepcją agresji A.H. Bussa i M. Perryego, skonstruowana w oparciu o ich teorię metoda służy do pomiaru ogólnego poziomu agresji jako stałej cechy osobowości oraz utrwalonej gotowości do reagowania określonymi jej formami. Dlatego też autorzy ci, jak i inni badacze stosujący opisywany kwestionariusz, używają pojęć „agresja” oraz „agresywność” zamiennie³³.

Kwestionariusz agresji A.H. Bussa i M. Perryego w wersji Amity (BPAQ) – składający się z 29 stwierdzeń odnosi się do behawioralnych, emocjonalnych i poznawczych aspektów. Badany proszony jest

³³ J.K. Gierowski, J. Grygoruk, op. cit., s. 51.

o przyznanie każdemu zdaniu liczbowej rangi od 1 do 5, gdzie: 1 oznacza – zdanie bardzo do niego nie pasuje, 2 – raczej nie pasuje, 3 – trudno stwierdzić (w ogóle nie pasuje), 4 – raczej pasuje, 5 – bardzo pasuje. Wyniki uzyskiwane w poszczególnych wymiarach narzędzia są sumą odpowiednich rang. Im wyższy rezultat, tym większe nasilenie danej formy agresji. BPAQ składa się z następujących skal:

1) „agresja fizyczna – behawioralna zmienna agresji, oznaczająca wszelkie zachowania mające na celu zadanie bólu drugiej osobie. Wynik mieści się w przedziale od 9 do 45 punktów,

2) agresja słowna – drugi behawioralny komponent agresji, opisujący skłonności do werbalnego upokarzania innych ludzi. Wynik mieści się w przedziale od 5 do 25 punktów,

3) gniew (złość) – emocjonalna składowa zachowań agresywnych, definiowana jako fizjologiczne pobudzenie powiązane z gotowością do wyrządzenia komuś krzywdy. Wynik mieści się w przedziale od 7 do 35 punktów,

4) wrogość – poznawczy aspekt reakcji agresywnych odzwierciedlający takie postawy, jak: zniechęcenie, poczucie niesprawiedliwości, podejrzliwość, zawiść czy zawziętość. Wynik mieści się w przedziale od 8 do 40 punktów”.

W badaniu wykorzystano również Kwestionariusz stanu i cechy lęku Ch.D. Spielberga, zwany też inwentarzem (The State-Trait Anxiety Inventory). Składa się on z dwóch skal samooceny, mierzących dwa rodzaje niepokoju oparte na odrębnych koncepcjach: niepokój rozumiany jako stan aktualny (STAI-1) oraz niepokój rozumiany jako względnie stała dyspozycja (cecha) do przeżywania stanów lękowych (STAI-2). Skala oceniająca niepokój jako stan aktualny jednostki składa się z 20 stwierdzeń, które opisują stan jednostki, jaki jest w chwili badania (arkusz X-1). Skala oceniająca dyspozycję do przeżyć lękowych składa się również z 20 stwierdzeń, za pomocą których jednostka opisuje siebie, tzn. opisuje swoje przeciętne zachowanie (arkusz X-2). Skalę oceniającą lęk jako cechę można używać u tych osób, które dają bardzo zmienne wyniki w skali oceniającej ich aktualne reakcje lękowe. Kwestionariusz ten można stosować indywidualnie oraz grupowo. Każdy zestaw stwierdzeń zawiera instrukcję. Kwestionariusz może być używany w pracy klinicznej, w pracy poradnictwa dla studentów do oceny podatności na reakcje lękowe. Skalę oceniającą lęk jako cechę można używać u tych osób, które dają bardzo zmienne wyniki w skali oceniającej ich aktualne reakcje

lękowe. Reasumując, można podkreślić, iż ogółem Inwentarz składa się z 40 stwierdzeń, które badana osoba czyta i zaznacza na odpowiednim arkuszu odpowiedzi. Stwierdzenia opatrzone są kafeterią, na którą składają się cztery możliwe odpowiedzi. Są to: „zdecydowanie nie”, „raczej nie”, „raczej tak” oraz „zdecydowanie tak”. Kwestionariusz X-1 obejmujący 20 stwierdzeń ocenia reakcje lękowe jako stan aktualny odczuwany w chwili badania. Natomiast arkusz X-2 obejmuje pytania od 21 do 40, które mają na celu ocenę dyspozycji osoby badanej do przeżywania reakcji lękowych w codziennym życiu, hipotetyczną siłę organizującą reakcje lękowe danej jednostki. Maksymalna liczba punktów, jakie może uzyskać osoba badana, oceniająca u siebie nasilenie aktualnie występujących reakcji lękowych, wynosi 40. Na skali odnoszącej się do badania lęku jako cechy osobowości wynik ten wynosi 60³⁴. Tłumaczenia Kwestionariusza na język polski dokonała H. Choynowska, a zatytułowała – Kwestionariusz do samooceny.

Analiza statystyczna

Wyniki obliczono przy zastosowaniu pakietu statystycznego SPSS, v. 20. Analizę rozpoczęto od statystyk opisowych – określenia średnich, odchylenia standardowego, skośności, kurtozy, a następnie testem W Shapiro-Wilka sprawdzono rozkład wyników. Następnie do weryfikacji postawionych hipotez wykorzystano współczynnik korelacji r Pearsona oraz test t -Studenta i test Mana-Whitneya.

Wyniki i podsumowanie

Analiza wyników pozwala stwierdzić, że średni wynik lęku-stanu wśród badanych wyniósł 38,19 (SD = 10,30), agresji fizycznej 26,25 (SD = 6,95), agresji werbalnej 16,38 (SD = 3,71), złości 19,89 (SD = 5,78), wrogości 23,10 (SD = 6,32), agresji ogólnej 85,61 (SD = 17,90). Dla lęku-stanu test normalności badanej zmiennej wykazał, że rozkłady są nieparametryczne, ($p < 0,05$) dla wszystkich wymiarów agresji parametryczne ($p > 0,05$).

³⁴ R. Kausar, N. Khan, F. Rasool, S. Yusuf, C. D. Spielberger, *Translation and adaptation of State Trait Anxiety Inventory (STAIY) in Urdu*, „Journal of Behavioural Sciences” 2012, nr 22(3), s. 132-146.

Tabela 1. Statystyki opisowe – lęk i agresja (N=106)

Skala	\bar{x}	SD	Skośność	Kurtoza	W
lęk – stan	38,19	10,30	0,70	1,09	0,01
agresja fizyczna	26,25	6,95	0,23	-0,54	0,21
agresja werbalna	16,38	3,71	0,28	0,05	0,11
złość	19,89	5,78	0,19	0,24	0,19
wrogość	23,10	6,32	0,18	-0,46	0,30
agresja ogólna	85,61	17,90	0,10	-0,53	0,50

Źródło: opracowanie własne.

N – liczba osób; \bar{x} – średnia; SD – odchylenie standardowe; W wynik testu W Shapiro-Wilka; $p < 0,05$ rozkład różni się istotnie od normalnego; $p > 0,05$ rozkład normalny.

Ujawniono korelację lęku-stanu z agresją fizyczną na poziomie $r = 0,25$. Z pozostałymi wymiarami agresji i lęku nie stwierdzono istotnych zależności. Względem lęku-stanu, złości i wrogości obie grupy nie różnią się istotnie statystycznie od siebie ($p > 0,05$).

Tabela 2. Wartości współczynnika r-Pearsona dla zmiennych lęk i agresja (N=106)

Wymiar	Lęk-Stan
agresja fizyczna	0,25**
agresja werbalna	-0,04
złość	0,09
wrogość	0,13
agresja ogólna	0,17

Źródło: opracowanie własne.

N – liczba osób, * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Stwierdzono istotne różnice w poziomie agresji fizycznej i werbalnej oraz ogólnego poziomu agresji. Grupa pierwszy raz skazanych okazała się prezentować istotnie wyższy poziom agresji ogólnej ($p < 0,05$), werbalnej ($p < 0,01$) i fizycznej ($p < 0,05$) niż osadzeni recydywiści.

Tabela 3. Wyniki analizy różnic dla rezultatów zmiennej poziom lęku względem zmiennej grupującej kategoria osadzonych

Kategoria osadzonych N=46	ŚR	Kategoria osadzonych N=60	ŚR	Z
pierwszy raz karani	50,70	recydywiści	55,65	-0,823

Źródło: opracowanie własne.

N – liczba osób; ŚR – średnia ranga; Z - Wynik testu U Manna-Whitneya; * p<0,05; ** p<0,01.

Tabela 4. Wyniki analizy różnic dla rezultatów zmiennej poziom agresji względem zmiennej grupującej kategoria osadzonych

			Agresja fizyczna	Agresja werbalna	Złość	Wrogość	Agresja ogólna
kategoria osadzonych	\bar{x}	SD	t	t	t	t	
pierwszy raz osadzeni N=46	27,72	6,71	0,05				
	17,85	3,54		0,01			
	20,91	5,76			0,11		
	23,89	6,41				0,26	
	90,36	16,73					0,02
recydywiści N=60	25,12	6,98	0,05				
	15,25	3,45		0,01			
	19,10	5,73			0,11		
	22,50	6,23				0,26	
	81,97	18,05					0,02

Źródło: opracowanie własne.

N -- liczba osób; \bar{x} – średnia; SD – odchylenie standardowe; t – wynik testu T dla prób niezależnych; *p < 0,05; ** p < 0,01.

Z uwagi na prezentację niższego poziomu agresji u recydywistów penitencjarnych należy odnieść się do stanowiska M. Cioska (2001), gdzie autor wskazuje m.in. na prionizację oznaczającą asymilację kultury więziennej, głównie norm istniejącego nieformalnego kodeksu postępowania więźnia. Więzień uczy się specyficznych dla środowiska więziennego postaw i sposobów zachowania, rytuałów i zwyczajów, np. dotyczących jedzenia, ubierania, pracy, odpoczynku, języka więziennego i sposobu zorganizowania zakładu karnego.

Tak więc postawić można tezę, że o poziomie reprezentowanej agresji w środowisku więziennym świadczyć może długość pobytu w zakładzie karnym oraz poziom internalizacji norm i wartości tam obowiązujących. Reprezentowany wysoki poziom agresji ogólnej, fizycznej i werbalnej u osób pierwszy raz karanych świadczyć może o braku akceptacji norm i kultury więziennej. W odniesieniu do teorii uczenia się A. Bandury, a także w odniesieniu do zachowań agresywnych proces prionizacji – jak sama nazwa wskazuje – jest to proces, a więc cykl uczenia się, nabywania i internalizowania wiadomości osadzony w czasie. Poziom znajomości zasad i norm obowiązujących wśród więźniów lub jego brak w sposób znaczący może wpływać na poziom odczuwanej frustracji, która wedle teorii frustracji – agresji J. Dollarda, poprzedza zachowania agresywne. Główną jej tezę jest twierdzenie, że doznawany stan frustracji stanowi przyczynę agresji. Każde zachowanie agresywne poprzedzone jest przeżywaniem frustracji, czyli nieprzyjemnym stanem subiektywnym wynikającym z zablokowania czynności ukierunkowanych na osiągnięcie celu. W myśl koncepcji J. Dollarda siła pobudzenia jest wprost proporcjonalna do wielkości doświadczanej frustracji.

Przypuszczać można, iż na istotnie wyższy poziom agresji u osób pierwszy raz karanych znaczący wpływ może mieć: brak znajomości kultury więziennej, brak akceptacji wyroku sądu, brak wcześniejszej karalności, identyfikacja z grupą przestępczą oraz walka o pozycję w grupie, buntowniczość, zerwane kontakty rodzinne, deprivacja potrzeb bezpieczeństwa i przynależności, chęć pokazania się, chęć dominacji nad personelem więziennym oraz lęk przed tym co nieznane i obce, który może wzmacniać lub ograniczać zachowania agresywne w zależności od tego jaką przyjmie formę.

Jak podkreśla A. Augustynek³⁵, agresji można przeciwdziałać na kilka sposobów, np. przez dystansowanie się od gniewu, odkrywanie przyczyn złości i wrogości, nabywanie umiejętności porozumiewania się i negocjacji, rozwijanie empatii – czyli zdolności do odczuwania emocji i rozumienia myśli oraz motywacji innych osób lub zwierząt.

³⁵ A. Augustynek, op. cit., s. 74.

Bibliografia

- Augustynek A., *Psychopatologia człowieka dorosłego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.
- Bartkowicz Z., *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena resocjalizowanych nieletnich a ich przestępczość w okresie dorosłości*, UMCS, Lublin 2013.
- Barwiński Ł., Gierowski J.K., *Psychopathy against risk factors of violence in juvenile boys and girls*, "Problems of Forensic Sciences" 2009, nr 78.
- Buss A., *The psychology of aggression*, John Wiley and Sons, London 1961.
- Buss A.H., Perry M., *The Aggression Questionnaire*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1992, nr 63(3).
- Chmielewska-Hampel A., Wawrzyniak M., *Depresja, lęk i nadzieja podstawowa u osób odbywających karę więzienia*, „Psychologia Jakości Życia” 2009, nr 8(1).
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, PWN, Warszawa 2001.
- Florczykiewicz J., *Poczucie marginalności osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, nr 22.
- Frączek A., *Czynności agresywne jako przedmiot studiów eksperymentalnej psychologii społecznej*, [w:] A. Frączek (red.), *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*, PAN, Wrocław 1978.
- Frączek A., *Studia nad uwarunkowaniami regulacją agresji interpersonalnej, sprawozdanie z badań i rozprawy*, PAN, Wrocław 1986.
- Gierowski J.K., Grygoruk J., *Psychopathy and narcissism vs. the emotional and instrumental value of aggression and auto-aggression among recidivists*, "Problems of Forensic Sciences" 2012, nr 89.
- Heitzman J., *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Impuls, Kraków 2012.
- Kausar R., Khan N., Rasool F., Yusuf S., Spielberger C.D., *Translation and adaptation of State Trait Anxiety Inventory (STAIY) in Urdu*, "Journal of Behavioural Sciences" 2012, nr 22(3).
- Kępiński A., *Lęk*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2012.
- Kmieć-Baran K., *Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, PWN, Warszawa 1999.
- Konopczyński M., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Impuls, Kraków 2014.

- Malina J., *Agresja i przemoc w środowisku osób pozbawionych wolności na przykładzie zakładów karnych w Wojkowicach i w Herbach*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, nr 80.
- Mordwa S., *Struktura i typologia przestrzenna przestępczości w Polsce – przykład wykorzystania walidacji liczby skupień w metodzie k-średnich*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2012, nr 12.
- Nowogrodzka A., *Zdolność do rozpoznawania emocji i odczuwania empatii u osób popełniających przestępstwa*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2014, nr 23.
- Ostrowska K., *Ukryty lęk jako źródło zaburzeń w społecznym funkcjonowaniu jednostki*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2014, nr 23.
- Skorny Z., *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*, PWN, Warszawa 1968.
- Stanik J.M., *Psychologia sądowa*, PWN, Warszawa 2013.
- Szpringer M., *Profilaktyka społeczna. Rodzina, szkoła, środowisko lokalne*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004.
- Wach T.J., *Profilaktyka i resocjalizacja nieletnich zagrożonych uzależnieniem od środków psychoaktywnych*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2014.
- Wolińska J.M., *Agresywność młodzieży – problem indywidualny i społeczny*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.
- Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1999.
- Zygmunt J., *Prawne modele zwalczania powrotności do przestępstwa w polskim prawie karnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2008, nr 2.